

**Impact
Factor
3.025**

ISSN 2349-638x

Refereed And Indexed Journal

**AAYUSHI
INTERNATIONAL
INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL
(AIIRJ)**

UGC Approved Monthly Journal

VOL-IV

ISSUE-XII

Dec.

2017

Address

• Vikram Nagar, Boudhi Chouk, Latur.
• Tq. Latur, Dis. Latur 413512 (MS.)
• (+91) 9922455749, (+91) 8999250451

Email

• aiirjpramod@gmail.com
• aayushijournal@gmail.com

Website

• www.aiirjournal.com

CHIEF EDITOR – PRAMOD PRAKASHRAO TANDALE

निर्मल भारत अभियान : दशा आणि दिशा- एक अभ्यास

००.०००० ०००००० ००००००,

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख
श्री छत्रपती शिवाजी महाविद्यालय,
उमरगा, जि. उस्मानाबाद.

प्रस्तावना :-

“तुम्हाला जर खरा भारत पहायचा असेल तर तो खेड्यांत जाऊन पहा. कारण भारताचा आत्मा हा खेड्यांत निवास करतो.” खरा राष्ट्रपिता महात्मा गांधींच्या या विधानांचा अर्थ असा की, खेडे हाच भारताचा खरा चेहरा आहे. ग्रामीण समाज हीच भारताची खरी ओळख आहे. भारत हा खेड्यांचा देश आहे. जगाच्या पाठवरील अनेक देशांच्या तुलनेत सर्वाधिक ग्रामीण जनतेचे प्रमाण भारतामध्ये आहे. UNO च्या आर्थिक व सामाजिक कार्य विभागामार्फत प्रसिध्द करण्यांत आलेल्या आकडेवारी नुसार भारतात ८१ कोटी ८४ लाख लोकसंख्या ही ग्रामीण लोकसंख्या आहे. एकूण लोकसंख्येच्या सुमारे ७२% लोकसंख्या ही ग्रामीण भागात राहते. साहजिकच भारत देशाचा चेहरा-मोहरा बदलायचा असेल, विकास करायचा असेल तर शासनाला सर्वाधिक लक्ष ग्रामीण भागावरच केंद्रीत करावे लागते. केवळ शहरी भागांवर भर देवून देशाचा सर्वांगिन विकास साधला जाऊ शकत नाही. तर शहरी भागा बरोबरच ग्रामीण भागांवर अधिक लक्ष देवून खेडे हा विकासाचा केंद्र बिंदू मानून शासन अनेक योजना राबविण्याचा व विकासाचा टप्पा गाठण्याचा प्रयत्न करते. शासकीय स्तरावरून विकासाच्या योजना, कार्यक्रम, अभियान, चळवळी राबविल्या जातात. त्यास लोकसहभाग आवश्यक असतो. म्हणून शासनाकडून कांही लोकाभिमुख योजना, प्रोत्साहनपर कार्यक्रम व अभियान मोठ्या प्रमाणात राबविले जातात. अलिकडे अशाच प्रकारचे एक अभियान मोठ्या प्रमाणात राबविले जात आहे ते म्हणजे निर्मल भारत अभियान होय.

केवळ भौतिक विकास म्हणजे प्रगती नसून त्याद्वारे लोकांना सक्षम करून त्यांचा सर्वांगिन विकास साधणे म्हणजेच प्रगती होय. मानव विकासात गुंतवणुक करणे म्हणजेच आर्थिक विकासाकडे टाकलेले पाऊल असते. हे आता सर्वमान्य आहे. म्हणूनच शासकीय योजना, कार्यक्रम व अभियानात व्यक्तीचे शिक्षण, आरोग्य व उपजिविकेचे साधन या तीन पैलूवर लक्ष केंद्रीत केल्याचे दिसून येते.

२ ऑक्टोबर, २०१४ रोजी महात्मा गांधींच्या जन्मदिनी निर्मल (स्वच्छ) भारत अभियानाचा शुभारंभ झाला. त्याला विविध स्तरातून उत्तम प्रतिसाद मिळत गेला. त्यातून स्वच्छ, सुंदर भाताचे चित्र लवकरच पहायला मिळेल असा आशावादही निर्माण झाला. हळूहळू दिल्ली पासून ते गल्ली पर्यंत या अभियानाची व्याप्ती वाढत गेली. प्रसार माध्यमा मधून विविध जाहिरातीद्वारे निर्मल (स्वच्छ) भारताचा, स्वच्छतेचा महामंत्र दिला गेला आणि सर्वत्र स्वच्छतेवर विचार मंथन सुरू झाले. याही अगोदर शासकीय स्तरावरून ग्रामस्वच्छता अभियान, संत गाडगेबाबा ग्रामस्वच्छता अभियान, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज ग्रामस्वच्छता कार्यक्रम व स्पर्धा, निर्मलग्राम पुरस्कार योजना, यासारख्या स्वच्छता विषयक योजना स्थानिक पातळीवरून राबविल्या जात होत्या. परंतु नंतर त्याची व्याप्ती वाढवून संपूर्ण भारतभर ‘निर्मल भारत अभियान’ या नावाने ते सुरू करण्यांत आले.

देशात प्रथमतः १९८६ मध्ये केंद्र पुरस्कृत ग्रामीण स्वच्छता कार्यक्रमाची सुरुवात झाली. हा कार्यक्रम पुरवठा व उद्येष्टांवर आधारित होता. परंतु म्हाणावे तेवढे यश मिळू शकले नाही. वैयक्तिक स्वच्छते बरोबरच सार्वजनिक स्वच्छतेचा प्रश्नही गंभीर बनू लागला. अस्वच्छतेमुळे विविध विकारांचा फैलाव होवून बाधित रुग्णांची संख्या वरचेवर वाढू लागल्याचे लक्षात घेवून शासनाने २००० ते २००१ पासून ग्रामस्वच्छते कडे विशेष लक्ष द्यायला सुरुवात केली. विविध स्वच्छता अभियान व कार्यक्रमांमध्ये वैयक्तिक स्वच्छते बरोबरच परिसर स्वच्छता, शुध्द व सुरक्षित पिण्याचे पाणी, घरोघरी शौचालय, सांडपाण्याचे नियोजन व घनकच-यांचे व्यवस्थापन यावर विशेष लक्ष केंद्रीत करण्यात आले. अशा ग्रामस्वच्छता अभियानाला प्रोत्साहन मिळावे म्हणून ग्रामस्वच्छते बाबत

याशिवाय 'निर्मल (स्वच्छ) भारत अभियान यशस्वी करायचे असेल तर अगदी स्थानिक पातळीवरून देखील जनजागृती होणे गरजेचे आहे. विशेषतः महिलांचा सहभाग वाढला पाहिजे. शौचालयाचा वापर, सांडपाणी व घनकचरा व्यवस्थापन यावर अधिक भर दिला गेला पाहिजे. कांही धार्मिक व्यक्ती, प्रवचनकार, किर्तनकार, भारुडकार यांच्या माध्यमातून स्वच्छतेचे महत्त्व पटवून

दिल्यास या अभियानाला गती प्राप्त होवू शकते. तसेच शाळा कॉलेज मधून प्रबोधनात्मक कार्यक्रमांतून स्वच्छतेचे संस्कार मुलांवर करणे गरजेचे आहे. गावांतील सर्व कार्यालये, बस स्थानक, शाळा, महाविद्यालये, व्यापारी संकुले, दवाखाने इत्यादी ठिकाणी सक्तीने शौचालये बांधली गेली पाहिजेत. याशिवाय, शासन यंत्रणेनेही यासाठी व्यापक प्रसिध्दी मोहिम हाती घ्यावी व वर्तमानपत्रे, आकाशवाणी, दूरदर्शन इत्यादी प्रसार माध्यमांचा वापर करून शौचालयांचे व स्वच्छतेचे महत्व सांगणारे संदेश प्रसारित करावेत. नव्याने निर्मलग्राम पुरस्कार योजना सुरु करून त्यासाठी भरीव आर्थिक तरतूद करावी. जेणे करून प्रत्येक गांव या निर्मल (स्वच्छ) भारत अभियानांतून 'स्वच्छतेतून समृद्धीकडे' या धोरणाच्या अंमलबजावणी काटेकोरपणे केल्यास भविष्यांत स्वच्छ भारताचे स्वप्न पूर्ण व्हायला वेळ लागणार नाही. परंतु त्यासाठी प्रत्येक भारतीयांच्या मनात स्वच्छतेची ज्योत कायम तेवत ठेवण्याची जबाबदारी ही शासनाची व प्रत्येक व्यक्तीची आहे, हे विसरून चालणार नाही तरच स्वच्छ, सुंदर भारत निर्माण होईल व जागतिक महासत्तेच्या दिशेने टाकलेले एक पाऊल यशस्वी ठरेल, यात शंका नाही.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

- 1) डॉ. अखिलेश व डॉ.शुक्ला - भारत मे ग्रामीण विकास.
- 2) डॉ. संजय तिवारी व डॉ.कोष्टा - ग्रामीण विकास (सरकार की विविध योजनाएँ).
- 3) यशमंथन - १० / २००५, २००५.
- 4) राष्ट्रीय ग्रामस्वराज योजना - ग्रामविकास मंत्रालय, मुंबई
- 5) www.maharashtra.gov.in
- 6) www.yashada.org.
- 7) दैनिक संचार, लोकमत, एकमत, इत्यादी.

